

Niekoľko poznámok k textologicko-edičnej problematike literárnych textov 17. – 18. storočia

GIZELA GÁFRIKOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

GÁFRIKOVÁ, G.: A few comments on textological-editorial issues of literary texts from the 17th – 18th centuries
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 59, 2012, No 3, p. 246 – 257.

The article deals with several textological and editorial problems of Slovak literature in the 17th – 18th centuries which fundamentally differ from those of the research and publishing of literary texts in later periods. With regard to her long-term view of the subject the author draws attention to the differences in three essential textological principles defining text features. 1. The understanding of the notions authorial subject and authenticity of his/her literary production; 2. the degree and character of preservation of text sources, 3. the unsettledness and unstableness of the prescribed forms of the domestic literary language (particularly the issue of literary texts written in Latin, German etc). At the same time she critically reflects the current situation in Slovak textology and editorial practice. The causes of its unsatisfactory condition cannot only be attributed to the radical change of the basic conditions in the publishing sector after the year 1989.

Key words: textology, editorial practice, text source, source text

Ak mám vychádzať z názvu tohto podujatia, za najaktuálnejšiu považujem otázku, či dnes ešte na Slovensku textológia vôbec existuje.

Stačí nezaujatý pohľad na skutkový stav disciplíny, ktorá zhruba pred polstoročím v rámci slovenskej literárnej vedy dosahovala relatívne solídne výsledky,¹ kým jej sľubným perspektívou nezlikvidovali normalizačné opatrenia. Radikálna zmena základných podmienok vydavateľskej práce po roku 1989, ktorá aj u nás spôsobila, že zhruba od začiatku roku 1990 „mohl začít kdokoli, v zásadě bez existenční nebo odborné sankce, vydávat cokoli a jakkoli“,² nemôže, ani by nemala byť jediným – a už vôbec nie ospravedlňujúcim argumentom. Faktom ostáva, že napriek výzvam staršej generácie (väčšinou už bývalých) literárnovedných pracovníkov bola textologická i edičná problematika postupne marginalizovaná a napokon celkom utlmená, hoci práve povážlivé ruptúry v edično-vydavateľskej praxi priamo upozorňovali na potrebu opačného prístupu!

¹ ČEPAN, Oskár: Slovenská literárna veda v rokoch 1945 – 1966. In: *Slovenská literatúra*, roč. 14, 1967, č. 1, s. 79 – 97, s. 88.

² ŠPIRIT, Michael: Textologie dnes. In: *Česká literatura*, roč. 57, 2009, s. 221.

Zdá sa, že tragický svojráz, ako Alexander Matuška sarkasticky pomenoval slovenský (zlo)zvyk začínať vždy „ab ovo“, no v ničom poriadne nepokračovať, sme si osobitne starostlivo osvojili i v tejto disciplíne....

Veď do vedecko-výskumného programu nášho pracoviska sa textológia a editológia nedostala ani vtedy, keď vďaka štedrej finančnej dotácii začalo v roku 2005 v spolupráci s vydavateľstvom Kalligram realizovať vydavateľský projekt *Knižnica slovenskej literatúry*. Pokiaľ viem, ani vtedajšia programová a edičná rada KSL, ani vedecká rada Ústavu slovenskej literatúry neotvorili nijakú internú ani verejnú (s účasťou širšej odbornej komunity) diskusiu nielen o koncepcii edičného plánu, ale ani o vypracovaní záväzných všeobecných textologicko-edičných zásad.

Na otázku (položenú zhruba anno dazumal 2004), či má programová a edičná rada KSL vypracovanú aspoň elementárnu vydavateľskú stratégiu – vrátane štatútu základných textologicko-edičných princípov – sa mi dostalo vysvetlenie, že predsa nepôjde o *kritické vedecké* edície... Akoby povinnosť dodržiavania základných textologických požiadaviek a editorských zásad nemala byť pre „reprezentatívnu čitateľskú edíciu diel klasikov slovenskej literatúry“ (citujem podľa propagačného prospektu KSL) záväzná! Rozdiel medzi vedeckým a čitateľským vydaním by mal predsa spočívať iba v rozsahu sprievodného aparátu (komentár, vysvetlivky a i.), nie v textologicko-edičných postupoch. Nemám, samozrejme, na mysli svojho času zdôrazňovanú identitu textu v obidvoch typoch vydania; medzi *textom* vedeckého a čitateľského vydania by však rozhodne nemali byť *podstatnejšie* odlišnosti.

Veď aj keď u nás dosiaľ takmer neplatí (česť viac ako zriedkavým výnimkám!), tak prinajmenšom v okolitých kultúrnych prostrediach je samozrejmosťou, že textológ nemusí byť aj „praktikom“, čiže editorom, ale editor by mal spĺňať všetky predpoklady textológa. Vo vlastnom záujme by sme jednotlivé tituly KSL mali podrobiť analýze z hľadiska tohto elementárneho princípu. Tým nechcem tvrdiť, že nijaký z doteraz vydaných titulov mu nezodpovedá. Iba v jednej zo šiestich náhodne vybraných kníh KSL som však našla osobitne vyčlenenú napríklad *Edičnú poznámku*. V ostatných publikáciách boli informácie o východiskovom texte „stratené“ v komentári, resp. vo vysvetlivkách. Mimochodom, ani termín „východiskový text“, resp. „východiskový textový prameň“³ nie je v edíciách zaužívaným pojmom. V lepšom prípade ide o formuláciu „text sme prebrali“, v inom o významovo vážnu informáciu „vychádzame z vydania...“.

Ďalšou osobitosťou edície KSL je „inštitúť“ jazykového redaktora, presnejšie jazykovej redaktorky. Za vydaný text a teda i za jeho *jazykovú podobu* má však v plnom rozsahu zodpovedať *editor*! Iným – nepochybne želateľným – prípadom by bolo, keby jazyková podoba textu bola výsledkom textologickej spolupráce odborníka z danej oblasti historickej jazykovedy a literárneho historika (ako závidenia i nasledovaniahodný príklad spomeniem ostravský „tandem“ literárneho historika Jana Maluru a jazykovedca Pavla Koska pri vydávaní českej katolíckej i protestantskej duchovnej piesne obdobia raného novoveku).

Namiesto recenzenta, resp. lektora sa v tiráži publikácií KSL uvádza „posudzovateľ rukopisu“. Netrúfam si predpokladať, či posudzovatelia oponujú aj textologicko-edičné operácie vykonané vo vydávanom texte (napríklad korektnosť dodržania textologických

³ Za používanie tohto pojmu sa prihovárať Pavel Vašák (In: *Teorie textologie*. In: VAŠÁK, Pavel a kol.: *Textologie. Teorie a ediční praxe*. Praha : Karolinum, 1993, s. 39 a n.).

zásad pri voľbe východiskového textu, rozsah a kritériá jazykových a štylistických zásahov do vydávaného textu a pod.), alebo sa vyjadrujú iba k výberu a interpretácii „prezentovaného“ diela. Niektoré publikácie potvrdzujú skôr druhú z týchto alternatív.

Aj to sú totiž „aktuálne otázky textológie“ s primeranými dôsledkami v edičnej praxi, ktoré by bolo vhodné položiť si aspoň v nejakej záverečnej kritickej reflexii edície *Knižnica slovenskej literatúry*. Bolo by „dignum et iustum“ prihliadať pritom i na dosiahnuté výsledky textologicko-edičnej práce predchodcov. I tu sa totiž – v duchu spomínaného „tragického svojrázu“ – radi tvárime, že tradícia sa začína až našimi aktivitami. Tie by však boli bez potenciálu, ktorý stihol vzniknúť predovšetkým v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, sotva mysliteľné.

* * *

„Skutkový stav“ slovenskej textologickej teórie a edičnej praxe vôbec – v oblasti staršej slovenskej literatúry zvlášť – som sa koncom osemdesiatych rokov 20. storočia pokúsila reflektovať v intenciách výskumného plánu oddelenia literárnej histórie vtedajšieho Literárnovedného ústavu.⁴ Pri dnešnej príležitosti sa k svojmu príspevku vraciam s málo povzbudzujúcim zistením, že základné problémy, na ktoré som vtedy – isteže len na veľmi čiastkovej úrovni – upozornila, ostali v literárnohistorickom diskurze nasledujúceho dvadsaťročia takmer nedotknuté zásadnejšou diskusiou...

Sotva treba zdôrazňovať, že textologická a edičná problematika literárnych textov vytvorených v 17. – 18. storočí sa dost' zásadne odlišuje od problémov výskumu a vydávania diel z vývojovo mladších období slovenskej literatúry.⁵ Odlišnosť, resp. špecifické črty súvisia – zjednodušene povedané – s podstatnými rozdielmi v troch základných textologických princípoch, ktoré formulujú vlastnosti textu: 1. v chápaní pojmov autorského subjektu a autenticity jeho literárneho prejavu, 2. v stupni a v charaktere zachovanosti textových prameňov, 3. v neustálenosti a rozkolísanosti domáceho literárneho jazyka, t.j. variantov slovakizovanej češtiny a jednotlivých predpisovných jazykových útvarov (s osobitnou problematikou literárneho prejavu písaného v príbuznom jazyku, t.j. v češtine s relatívne ustáleným „oficiálnym“, resp. „biblickým“ úzom, či diel vytvorených v „cudzom“, t.j. v latinskom, nemeckom, resp. inom jazyku).

Slovenská literatúra raného novoveku nebola svojbytnou umeleckou doménou s normatívne vymedzenými konvenciami autorstva a pôvodnosti. Súviselo to aj s odlišným chápaním jej funkcie, zaraďujúcej literárny, či presnejšie literárne štylizovaný prejav viac do sféry „utilitárnych“ než estetických hodnôt. Tak ako o českých, aj o slovenských dielach raného novoveku platí totiž konštatovanie Jana Maluru, že väčšinou nepredstavujú „estetické artefakty“ sensu stricto; aj v prípade kánonických „čítankových exponátov“ domácej literárnej tradície sú pre ne spravidla príznačné „pragmatické ciele, politické, náboženské, spoločensko-reprezentatívni“.⁶

⁴ GÁFRIKOVÁ, Gizela: Z textologickej problematiky slovenskej literatúry 17. a 18. storočia. In: *Text a textológia*. Bratislava: Veda, 1989, s. 21 – 62.

⁵ Za dátum „ad quem“ považujem rok prvej (bernolákovskej) kodifikácie spisovnej slovenčiny (1787).

⁶ MALURA, Jan: Studium raněnovověké zbožnosti a dějin literatury. In: *Česká literatura*, roč. 59, 2011, č. 5, s. 733.

Pokiaľ vtedajší autor svoje autorstvo deklaroval, nepokladal daný text bezpodmienečne (s výnimkou najmä „vysokých“ žánrov novolatinskej tvorby) za svoje jedinečné a autentické vlastníctvo. Často vedome rátal aj s možnosťou cudzej intencie, i keď jej deklarovanie neraz súviselo skôr s tzv. formulami autorskej skromnosti: „*Jestli ale čitatele najdeš jaké chyby, můžeš smazat, a napraviť, jako se ti líbí,*“ vyzýval napríklad čitateľa ešte i v roku 1755 autor známej veršovanej skladby *Valaská škola mravův stodola* Hugolín Gavlovič.

Literárny tvorca sa na druhej strane sám voľne správal voči iným textom, ktoré celkom prirodzene prijímal ako viac-menej univerzálne prístupnú predlohu spracovania. To mohlo mať podobu relatívne verného pretlmočenia, aktualizovanej adaptácie (v dobovej terminológii – osvojenej z češtiny – nazývanej i „vzdělání“) alebo voľnejšej parafrázy či kompilácie viacerých predlôh. Medzi základné predpoklady hodnovernej textologickej (a teda aj editorskej) interpretácie staršieho literárneho diela patrí preto i spoľahlivé zistenie jeho prípadnej predlohy, resp. viacerých spoločných prameňov a filiácií. Z tohto hľadiska má textologické štúdium starších literárnych diel význam a relevanciu nielen z hľadiska edičnej praxe, ktorá je, pochopiteľne, len jednou z jeho zložiek.⁷ V nejednom prípade sa môže stať i metodologicky funkčným prostriedkom literárnohistorického výskumu. Relevantný obrat v chápaní „statusu“ latinskej básnickej skladby – v hornouhorskom prostredí naturalizovaného – českého exulanta Jakuba Jakobeá *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota* (Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa, 1642), ktorej sa prisudzuje osobitný dosah na počiatky i na ďalší priebeh procesu formovania slovenského povedomia, prinieslo napríklad začiatkom šesťdesiatych rokov 20. storočia zistenie Jozefa Minárika, že jej text je adaptáciou staršieho básnického textu iného českého autora.⁸ Z textologického aspektu treba zároveň pripomenúť i polemické názory, ktoré Jakobeovmu postupu odmietajú priznať legitimitu adaptívnej tvorivej metódy a posúvajú ho na hranicu plagiátu.⁹

V súvislosti s uplatňovaním dobových metód adaptácie, parafrázy či kompilácie dochádzalo (resp. i dochádza) v literárnej historiografii k mnohým nedorozumeniam a omylom (s dôsledkami pre edičnú prax). Mám na mysli prípady, keď sa na základe podobných tematických a štylistických toposov dokazovala genetická závislosť textov, ktorých „príbuznosť“ bola v skutočnosti iba sekundárna a vyplývala z podobných, resp. rovnakých predlôh. Ešte aj v niektorých relatívne nedávnych literárnohistorických prácach (Eliáš, 1994, s. 126) sa napríklad objavilo tvrdenie o údajne bezprostrednom „vplyve“ Benického *Slovenských veršov* (druhá polovica 17. storočia) na Gavlovičovu *Valaskú školu mravův stodolu* (1755), hoci obidvaja autori iba využili ustálené zvraty a frazémy z rovnakej dobovej školskej a vzdelaneckej lektúry.

Osobitný druh tvorivej „spoluúčasti“ predstavovali odpisy a redakcie prepisovaných i tlačou vydaných textov, keď zapisovateľ alebo editor uplatnil voči preberanému textu

⁷ KOLÁR, Jaroslav: Textologie a ediční problematika starší české literatury. In: Vašák, c. d., s. 193.

⁸ MINÁRIK, Jozef: Život a dielo Jakuba Jakobeá. In: JAKOBEUS, Jakub: *Výber z diela*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 127 – 138.

⁹ MÁJEKOVÁ, Helena: Jakub Jakobeus (Heslo). In: MIKULA, Valér a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2005, s. 246.

„opravné“ gesto vychádzajúce z osobného estetického alebo dobového ideového vkusu, resp. z odlišnej konfesionalnej príslušnosti, čo viedlo k zachovaniu viacerých odlišných znení alebo variantov. Podobné postupy sú príznačné najmä pre hymnografickú vydavateľskú a odpisovateľskú prax. Svedectvo o textovej rôznorodosti dobových rukopisných prameňov zanechal už editor prvej tlačenej zbierky slovenských evanjelických duchovných piesní Daniel Pribiš: „Nadto mnohé kdy se prepisují, falešně se častokrát prepisují, aneb od některých rozličně mistrují.“¹⁰ Podobnú skúsenosť zaznamenal aj autor a editor epochálneho spevníka *Cithara Sanctorum*, keď sa sťažoval na „nejednotejnosť kancionáľu, zvlášť psaných“ (rozumej rukopisných).¹¹ Pravda, aj pri interpretácii týchto výpovedí musí dnes textológ (a editor) brať do úvahy dobové rétorické figúry a formuly (*captatio benevolentiae* a pod.), resp. dobovou situáciou motivovanú argumentáciu. Editor prvého spevníka slovenských katolíkov (*Cantus Catholici*, 1655), jezuitský učenec Benedikt Szöllösi nepriamo obhajoval svoju koncepciu tvrdením, že vydané piesne utrpeli „na dávnej kráse tak neprajnosťou času a chybným prepisovaním, ako i nepriateľskými znetvoreninami a novotami nekatolíkov“; preto sa vraj rozhodol uviesť ich v „pôvodnom znení“.¹²

V rozsiahlej sume rukopisných textových prameňov – a nielen v hymnografickej tvorbe – dlho pretrvávala autorská anonymita. Texty sakrálnych žánrov mali totiž svoju presne vymedzenú funkciu, pri ktorej otázka ich „časovo-priestorového“ a teda i autorského pôvodu nebola z hľadiska príjemcu podstatná (o istej paralele by sa napokon dalo hovoriť aj vo výtvarnom a hudobnom chrámovom umení). Neplatilo to, samozrejme, bezvýnimčne. V spomínanej zbierke duchovných piesní, pripojenej k vydaniu preloženého Lutherovho katechizmu z roku 1634, označil napríklad Daniel Pribiš autorstvo vlastných textov a piesní Eliáša Lániho. Napriek tomu niektoré Lániho texty vzápätí (1636) publikoval v *Cithare Sanctorum* Juraj Tranovský bez uvedenia autorstva. Zrejme aj vďaka anonymnému výskytu vo viacerých súvekých textových prameňoch sa pravdepodobne tri jedinečné piesne tohto pozoruhodného duchovného básnika dostali i do repertoáru *Cantus Catholici* (1655).

Zisťovanie autorstva má z hľadiska vývinovej úlohy, ktorú existujúce literárne pamiatky v slovenskom literárnohistorickom procese zohrali, iste dôležitý, nie však úplne rozhodujúci význam. Literárna história – a nie iba slovenská – na druhej strane pozná prípady, keď určenie autorstva nielen významne posunulo poznanie príslušného autora, ale pomohlo spresniť aj obraz o dobovom literárno-vývinovom procese (napríklad zistenie a neskôr i potvrdenie Gavlovičovej autorskej totožnosti, resp. vylúčenie jeho autorstva v prácach, ktoré sa mu pripísali omylom).

¹⁰ Praefatio in Cantiones. In: Knižka tretí [...] v ktorej se obsahují písničky duchovní. In: *Katechismus D. M. Luthera z nemeckého jazyku na slovenský preložený od trech superattendentův roku 1612. Nyní znovu od [...] Paní Kateriny Turzo-Grof [...] a na Kešmárku Slobodného Pána, Pána Tököli Ištvana manželky [...] vlastným nakladkem obnovený: Ku kterému pridané jsú tři knižičky [...] Od kneze Daniele Pribischa [...]*. Levoča : V. Brewer, 1634.

¹¹ TRANOVSÝ, Jiřík: Předmluva na kancionál tento k pobožnému čtenáři. Druhá o způsobu a pořádku i přičině vydání písni těchto. In: *Cithara Sanctorum. Písňe duchovní staré i nové [...]*. Levoča : V. Brewer, 1636.

¹² SZÖLLÖSI, Benedikt: Proemium. In: *Cantus Catholici. Písne katolícké. Latinské, i slovenské: nové i starodavné [...] Z mnohú pilností ku potešení lidu kresťanskému, znovu zbrané a vůbec vydané.* [Levoča] : 1655. Citujem podľa prekladu M. Miškoviča.

V niektorých textoch (v oblasti historickej, duchovnej i ľúbostnej piesne) napohľad indikujú autorstvo akrostichy alebo anagramy. Akrostich, resp. iné „zvečnenie“ mena však môže rovnako označovať autora ako jeho priaznivca či príbuzného. Napríklad v duchovnej mysticko-erotickej piesni *Ženíchu můj spanilý*, po prvý raz uverejnenej v Hruškovicovom vydaní *Cithary Sanctorum* z roku 1745, mal akrostich ŽOFIA KUBINI podľa niektorých bádateľov označovať autorku textu (treba dodať, že takémuto výkladu „nahráva“ aj sugestívna výpoveď lyrickej hrdinky). Dôslednejšie zhodnotenie dobového kontextu však poukazuje skôr na „utajeného“ autora, ktorý v akrostichu zrejme zvečnil meno svojej priaznivkyne a podporovateľky z okruhu zemianskej rodiny Kubíniovcov (do úvahy by mohol prichádzať známy autor duchovných a cirkevných piesní Ján Glosius).

Za iných okolností sa akrostich môže stať aj kritériom na vylúčenie autorstva. Ak napríklad odpisovateľ pripísal texty istým autorom, pričom atribúciu podoprel zdanlivo hodnoverným datovaním, práve akrostichy na mená osôb overiteľne žijúcich oveľa neskôr, ho „usvedčili“ nielen z anachronického datovania, ale aj z nehodnoverného označenia autorstva. Stalo sa tak v prípade rukopisného kancionála *Duchovní písničky staré i nové* (1743), v ktorom odpisovateľ Ján Dlabač (pravdepodobne nezámerné) pripísal texty niektorých duchovných piesní s dokázateľne neskorším dátumom vzniku autorom Jonášovi Koledanovi a Samuelovi Palumbinimu s datovaním do roku 1689.¹³

Spoľahlivé určenie autorstva ešte i v 17. storočí často komplikuje štýlová a výrazová „univerzálnosť“ textov. Žánrová poetika mala vo výrazovej rovine svoju „etiketu“, vypracovanú a rešpektovanú sústavu ustálených spojení a zvrátov, sankcionovanú dobovými literárnymi predpismi a pravidlami. Duchovná pieseň *Spomožič mi z hoře mého*, publikovaná v Pribišovej zbierke, sa napríklad na základe istých *loci communes* zvykne pripisovať Eliášovi Lánimu. V intenciách podobných atribučných kritérií prisudzujú niektorí bádatelia text protihabsbursky exponovaného lamentu *Píseň o bídné Uherské krajíně* Matúšovi Roškoveciovovi, predpokladanému autorovi lamentu *Zpustatění Uherskej země pod Turky*.¹⁴

Z textologického hľadiska musíme v nejednom prípade prinajmenšom s výhradami, resp. s vedomím relatívnosti chápať aj kategóriu *pôvodnosti*. Veď napríklad mnohé – i keď autorsky signované, resp. dodatočne identifikované – hymnografické texty prešli toľkými odpismi a redakciami (stačí spomenúť jednotlivé redakcie *Cithary Sanctorum*), že ich tvorca – pokiaľ sa to i dialo za jeho života – nemal na podobu textu nijaký dosah.¹⁵ Občas uplatňované nekritické absolutizovanie autorského, resp. zapisovateľského úzu (v rukopisnej produkcii) patrí zo spomínaných dôvodov k diskutabilným textologickým postupom, ktoré majú primerané dôsledky nielen v edičnej praxi.

Ďalšou závažnou „vlastnosťou“ textu je stupeň a charakter zachovanosti textových prameňov. Ak vychádzame zo základného textologického princípu, že o skutočnom určo-

¹³ GÁFRIKOVÁ, Gizela: Z textologickej problematiky slovenskej literatúry 17. a 18. storočia. In: *Text a textológia*. Bratislava: Veda, 1989, s. 31 – 62.

¹⁴ Názvy oboch textov boli umelo vytvorené neskôr.

¹⁵ Pravdaže, okrem prípadov, keď napríklad editor do vydania *Cithary*, ktoré redigoval, zaradil vlastné, pôvodné i preložené texty duchovných, resp. cirkevných piesní (Daniel Sinapius do vydania z roku 1684, Samuel Hruškovic do vydaní z rokov 1741 a 1745 a pod.).

vaní východiskového textu možno hovoriť iba v prípade existencie viacerých textových prameňov,¹⁶ môže sa nám väčšina diel domácej tlačenej i rukopisnej literárnej produkcie 17. – 18. storočia javiť ako relatívne jednoznačne riešiteľný problém. V prípade jediného zachovaného textového prameňa – či už vo forme autografu, odpisu alebo tlače – je situácia skutočne jednoznačná; prijímame ho ako formálny východiskový text. Aj tu však možno rozlíšiť niekoľko eventualít, ktoré sú z hľadiska zachovanosti formálneho východiskového textu do istej miery diferencovateľné. S nevyhnutnou mierou zjednodušujúceho zovšeobecnenia pripomeniem aspoň niektoré.¹⁷

a/ Zachovanie textu diela vytlačeného za autorovho života, kde napriek zdanlivo splnenej podmienke autorizovaného vydania treba brať do úvahy dobovú tlačiarenskú prax, ktorá autorovu výraznejšiu účasť na jazykovej podobe tlačeného textu viac-menej vylučovala. Napríklad dielo františkána Benigna Smrtníka *Poklad Serafinský* vyšlo v roku 1691 v žilinskej dadánovskej tlačiarni a je poznačené jej jazykovým úzom inklinujúcim k češtine, kým jeho *Kunšt dobre umriti*, vydaný o šesť rokov neskôr v trnavskej akademickej tlačiarni (1697), má už zreteľný slovakizačný habitus. (Tento príklad je v istom zmysle uľahčený – alebo skôr komplikovaný? – okolnosťou, že sa zachoval rukopisný exemplár prvého zo spomínaných diel, predložený v roku 1690 na cenzúru. Takýto prípad je však u nás vo vydaniach zo 17. storočia dosť ojedinelý.)

b/ Zachovanie textu diela vydaného po autorovej smrti, kde prichádzajú do úvahy aj vplyvy editorovho jazykového, resp. aj estetického cítania (*Modlitby nábožné, [...], pri tom také písničky v nově složené* od Juraja Zábojníka, ktoré v roku 1686 v levočskej tlačiarni Samuela Brewera vydali Štefan Francisci a Daniel Sinapius; texty duchovných piesní Eliáša Lániho, ktoré podľa dnes neznámych textových prameňov publikoval Daniel Pribiš a i.).

c/ Zachovanie textu diela výlučne v podobe autografu, ktorý predstavuje svojho druhu „editio princeps“ (napríklad Gavlovičove básnické skladby, ktorých čistopis autor expressis verbis označil ako *vydanie*,¹⁸ Bajanove čistopisy kancionálov a kázňových zbierok, Mokošove kaligraficky prepísané zväzky kázní, a vôbec značná časť františkánskej rukopisnej literárnej tvorby, ktorá v súvislosti s rehoľným sľubom chudoby nemohla vyjsť finančne nákladnou tlačou). Autograf môže byť na druhej strane znečistený a porušený cudzími apretorskými zásahmi, ako sa stalo v prípade redakčnej prípravy prvého vydania *Valaskej školy mravív stodoly* z roku 1830 – 1831. Pôvodný autorský text okrem editora M. Rešetku upravovala dokonca aj druhá, ba miestami i tretia „ruka“. V takomto prípade musí textológ a editor prostredníctvom paleografickej, filologickej a stylistickej analýzy v maximálne možnej miere zbaviť text originálu všetkých cudzích zásahov skresľujúcich jeho podobu.¹⁹

¹⁶ HAVEL, Rudolf – ŠTOREK, Břetislav: *Editor a text. Úvod do praktické textologie*. Praha : Československý spisovatel, 1971, s. 24.

¹⁷ Zámerne sem napríklad nezahŕňam problematiku po latinsky a po nemecky písanej (nielen exulantskej) literatúry z konca 17. a prelomu 17. – 18. storočia, aj vzhľadom na špecifický charakter zachovanosti (početné varianty odpisov rukopisných diel bez zachovania ich originálu) a problematiky ich prekladu.

¹⁸ „Pri ovcách psaná, v Pruském vydaná“, znie časť datovania *Valaskej školy mravív stodoly* (1755).

¹⁹ Bližšie in: GAVLOVIČ, Hugolín: *Valaská škola mravív stodola*. Na vydanie pripravila a komentár napísala Gizela Gáriková. Bratislava : Veda, 1989.

d/ Zachovanie textu, ktorého jediný grafický záznam vykazuje viaceré relevantné znaky neskoršieho odpisu, dlhodobo však ostáva považovaný za autorov rukopis, navyše s dubióznym datovaním a s nedostatočne preskúmanými textovými súvislosťami voči autorovmu žánrovu rovnakému dielu v inom jazyku. Ako príklad možno uviesť dodnes nedoriešenú „kauzu“ *Slovenských veršov* Petra Benického, kde textologický ani literárno-historický poznávací proces (bezmála sto rokov komplikovaný aj záhadnou stratou pamiatky) dosiaľ nepokročil nielen v otázke datovania a autorskej atribúcie, ale ani v primeranom edičnom sprístupnení textu.²⁰

e/ Zachovanie dvoch neskorších odpisov nedochovaného diela, ktorých predlohou podľa dobových záznamov nebol už originálny autorský rukopis, ale iné odpisy (tzv. mikulášsky, 1727, a budapeštiansky, 1756, odpis prózy Tobiáša Masníka *Vezení i vysvo- bození kneze Tobiáše Masniciusa* 1676).²¹

f/ Zachovanie textu v jedinom tlačennom exemplári a v neskorších, časovo vzdialenejších odpisoch a vydaniach, ktoré môžu byť významným korektívom v prípade nevyhnutných emendácií a konjektúr (napríklad anonymné odpisy a dve Tablicove vydania Pilárikovho diela *Sors Pilarikiana – Los Pilárika Štěpána* poslúžili editorovi výberu z diela tohto autora Jozefovi Minárikovi pri textovej interpretácii pravopisne a významovo nejasných miest originálu z roku 1666²²).

V slovenskej edičnej praxi (ktorá vo vydávaní textov zo starších období – až na zriedkavé výnimky a občasné reedície – evidentne ustrnula) ešte i v relatívne nedávnej minulosti bolo možno zaznamenať nie príliš korektné vyhlásenia, že vydávané texty sú uverejnené „z pôvodných prameňov“. Takéto tvrdenia však väčšinou nezodpovedali skutočnosti, lebo v prípade niekoľkonásobných odpisov, resp. textov zachovaných z dnes nezvestných originálov sa o pôvodnosti textovej proveniencie nedá (ani nemá) hovoriť.

Osobitnou problémovou oblasťou v textologickom výskume literatúry 17. – 18. storočia je jazykový stav literárnych textov.²³ Z tohto hľadiska predstavujú najpestrejšie dokumenty o rozličných, relatívne ustálených i značne rozkolísaných, jazykových útvaroch predpisovnej slovenčiny. Najmä v časti protestantskej básnickej i prozaickej produkcie sa vo funkcii domáceho literárneho jazyka uplatňovala čeština, v odbornej literatúre zvyčajne označovaná „biblická“ (v poslednom čase s doplňujúcim prívlastkom „oficiálna“),²⁴ resp. viac či menej kultivované varianty slovakizovanej češtiny. Autorský jazykový úzus je v tomto období veľmi relatívnym pojmom a možno ho s istou licenciou konštatovať len v prípade zachovaných autografov.

V tlačenej literatúre treba totiž odôvodnene predpokladať kontaminovanie autorovho a tlačiarovho (resp. faktorovho, korektorovho) úzu. Už typy písmen, ktorými jednotlivci

²⁰ GÁFRIKOVÁ, Gizela: Benického Slovenské verše z heuristického a textovokritického hľadiska. In: *Zabúdané súvislosti (Štúdie o slovenskej literatúre 17. – 18. storočia)*. Bratislava : SAP, 2006, s. 192 – 214.

²¹ Tamže, s. 83 – 84.

²² MINÁRIK, Jozef: Kritický komentár. In: PILÁRIK, Štefan: *Výber z diela*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 327.

²³ Z priestorových dôvodov sa sústreďujem výlučne na problematiku literárnych textov písaných v domacom jazyku, resp. v dobových variantoch češtiny.

²⁴ KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2002, s. 79.

vé oficíny disponovali, mohli napríklad prispôbiť grafickú jazykovú podobu autorovho textu vlastným typografickým možnostiam v označovaní kvantity, mäkkosti a interpunkcie, i vo vyjadrovaní dobového zložkového písania niektorých grafém. Pri analýze jazykových vlastností východiskového textu tlačených literárnych pamiatok by textológ (aj editor) mal túto okolnosť vziať do úvahy a neprijímať tlačené znenie diela ako výraz údajného autorovho „jazykového citenia“. Pred podobným zjednodušovaním môžu napríklad dostatočne vystríhať predslovy v knižných publikáciách uhorsko-slovenských exulantov, vydaných zväčša v zahraničných tlačiarniach, v ktorých spravidla nechýba prosba o prepáčenie jazykových nedostatkov. Aj keď sú takéto ospravedlnenia „láskavému čitateľovi“ do značnej miery prejavom dobovej konvencie, údaje, ktoré obsahujú, často poskytujú textológovi (editorovi) cenné informácie o reálnom dosahu autora na jazykovú podobu diela.²⁵ (Ideálnym, pri stave zachovanosti textových prameňov však málokedy realizovateľným postupom by bolo porovnanie textu všetkých zachovaných exemplárov diela, resp. verifikovanie dostupných údajov o jazykových osobitostiach príslušnej tlačiarne v čase vydania zachovaného textu.)

Veľmi neustáleným a rozkolísaným jazykovým prejavom sa vyznačuje súveká rukopisná literatúra, v ktorej bola takmer v celom rozsahu nepísaným pravidlom (čiastočne prebraným z latinskej ortografie) absencia v označovaní kvantity (s výnimkou prípadov, keď dlhú iotu „i“ vyjadrovali pisatelia grafémou „j“).

Texty zapísané v rukopisných zborníkoch, resp. spevníkoch zaznamenávajúcich konglomerát žánrov neoficiálnej duchovnej, legendickej, ľúbostnej, koledovej i humoristickej a špecificky folklórnej tvorby majú popri rôznorodnej estetickej a jazykovej úrovni aj veľmi rozmanitú, väčšinou anonymnú autorskú provenienciu, často diametrálne odlišnú od jazykovej a krajovej príslušnosti zapisovateľa. V doterajšej edičnej praxi sa však tieto dve odlišné kritériá zvyčajne zlučovali. Proveniencia všetkých zapísaných textov sa niekedy automaticky stotožnila s krajo­vou príslušnosťou zapisovateľa a preferovala sa pri ustáľovaní východiskového textového prameňa a jeho jazykovo-pravopisnej interpretácie. Problém je naozaj zložitý a zatiaľ stále otvorený.

Rukopisné záznamy textov ešte s väčšou naliehavosťou stavajú textológa a editora pred dilemu, ktorú môže čiastočne vyriešiť dominantné hľadisko pri vydávaní takejto pamiatky. Ak má byť text dokumentom o jazykovej situácii v predpisovnej slovenčine v čase jeho zápisu, bude vhodné vydať ho s rešpektovaním všetkých jazykových a pravopisných zvláštností. Iné kritériá, ktoré sa zatiaľ nepodarilo všeobecnejšie stanoviť, by sa však mali uplatniť pri *literárnoestetickom* aspekte editovania pamiatky, ktoré môže v prípade tzv. „verného prepisu“, napríklad bez rekonštruovania kvantity, znamenať estetické ochudobnenie textu, ba až jeho dezinterpretáciu.

Otázka dodatočného rekonštruovania kvantity, respektíve i označovania mäkkosti spoluhlások nie je textologickým problémom výlučne v spomínanom komplikovanom druhu literárnych pamiatok 17. a 18. storočia. Absenciu označovania kvantity zazname-

²⁵ V úvodnom čitateľskom prihovore k dielu *Hortulus animae piae – Zahrádka dušičky pobožné*, ktoré vyšlo v drážďanskej tlačiarni K. Baumanna (1676), sa napríklad Daniel Sinapius okrem iného ponosoval, že „typographus nejsúce reči slovenské povedom, v mé nepritomnosti nemálo se utrúpil a častokráte zvlášť v prostredku slov v nedostatku *j* malé *i*, místo *e* tvrdého *e* měké kladl i jiné omyly upletl [...]“.

návame aj v autografoch s relatívne ustáleným pravopisným systémom, aký je charakteristický napríklad pre celé rukopisné dielo kazateľa Dominika Mokoša, hudobníka a kazateľa Juraja Paulína Bajana či Hugolína Gavloviča. Tento jav sa niekedy – nie celkom neodôvodnene – dáva do súvislosti s neustálenou dobovou kvantitou, resp. s „neistotou“ pisateľov v jej vyznačovaní. V zásade však šlo o dobový pisársky úzus, ktorý u nás pretrvával ešte i v polovici 18. storočia a uplatňoval sa i v českom kultúrnom prostredí. Potvrďuje to viacnásobne vydaná známa gramatická príručka českého jezuitského jazykovedca, prekladateľa a vydavateľa Václava Matěja Štajera (1. vyd. 1668), v ktorej „mistr“ na „žáčkovu“ otázku v súvislosti s označovaním kvantity odpovedá: „Vědomost o prouzcích aneb čárečkách [= dlžňoch], proč a kde se mají klásti, více náleží knihtlačitelům než písařům, neb v obyčejném písmě [= v rukopise] žádný proužků neklade.“²⁶ Okolnosť, že autor vzápätí nepriamo odporúča vyznačovať „proužky“ aj pisárom, len potvrdzuje, že zaužívanším spôsobom bol vo vtedajšej rukopisnej praxi opačný postup.

Absencia označovania dlhých samohlások napríklad v Gavlovičových rukopisných dielach (s istou výnimkou využitia dobovej latinskej diakritiky pri rozlišovaní príslovkových tvarov) odzrkadľuje iba dobovú *pisanú* verziu textu, nie jeho *zvukovú* podobu. Vydávanie akéhokoľvek jeho textu bez vyznačenia kvantity by nebolo jeho vernou reprodukciou, ale naopak, skreslením už z toho dôvodu, že kvantita mala i v predpisovnom období *fonologickú rozlišovaciu* schopnosť. Na druhej strane každé doplnenie kvantity je len rekonštrukciou konkrétne predpokladaných dlžok, ktorá môže byť so skutočným – dnes nerekonštruovateľným – autorovým čítaním a dobovým stavom sotva v „ideálnej“ zhode. Pravdaže, od textológa a editora vyžaduje takáto rekonštrukcia primeraný „modus operandi“, založený na dôvernej znalosti autorovho tvorivého prejavu a na dôslednom rozbere všetkých jazykových a sémantických zložiek diela.

Uvediem aspoň jeden triviálny príklad. V texte *Valaskej školy mravív stodoly* Gavlovič v súvislosti s opisom mravne pochybných praktík viacnásobne používa slovné spojenie biblickej proveniencie „sudy prevracene“ – vo význame „prevrátené súdy“, t.j. z hľadiska spravodlivosti a etického konania falošné súdy či rozsudky. Uplatnil ho i v dvojverší „*Rešpekt, znamost, pribuženstvo, sudy prevracene, / vyvoluju zlych richtaruv losy preplacene*“. Editor skrátenej úpravy diela z roku 1971 (2. vyd. 1982) – školením a povolaním jazykovedec – však dvojveršie prepísal nasledovne: „*Rešpekt, známost, přibuzenstvo, sudy prevrácené, / vyvolujú zlych richtárův losy preplacené*“ (zvýr. G. G.).²⁷ V dôsledku významovo nenáležitej rekonštrukcie kvantity došlo teda k zjavnej dezinterpretácii autorského zámeru.²⁸

Široký okruh otázok súvisí aj s dobovým označovaním interpunkcie. Pri transkripcii textu by sa textológ (editor) mal usilovať o najvyššiu možnú mieru jej zachovania. Reper-toár interpunkčných znamienok nebýva v 17. – 18. storočí zásadnejšie rozdielny od no-

²⁶ ŠTAJER (ŠTEJER, ŠTEYER) Václav Matěj: *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Ed. T. Havelka. <http://www.flu.cas.cz/Com/stcl/zacek1.html> [2006-07-08], s. 84 – 85.

²⁷ GAVLOVIČ, Hugolín: *Valaská škola. Skrátená úprava pôvodnej skladby Walaska Sskola Mrawuw Stodola*. Skladbu upravil a prepísal Rudolf Krajčovič. Literárnu štúdiu napísal Milan Hamada. Bratislava : Tatran, 1971, s. 274.

²⁸ V kritickom vydaní Gavlovičovej skladby (1989) som v citovanom verši (i v ďalších podobných prípadoch) kvantitu rekonštruovala v podobe „*sudy prevrácené*“.

vodobého; odlišné sú však často pravidlá ich distribúcie. Rozdielny býva najmä spôsob distribúcie čiarky, ktorej vyznačovanie sa najmä v básnických textoch, resp. v duchovných a cirkevných piesňach riadi rytmicko-eufonickým princípom.

V Gavlovičových básnických skladbách už napríklad zaznamenávame v zásade logicko-syntaktický princíp významového členenia viet a veršov, ktorý do istej miery napodobňuje latinskú syntax (čiarka pred spojkou a). Osobitne dôležitú funkciu má uňho bodkočiarka (v českej terminológii „středník“). Nezriedka však používa aj dobovú pisársku „kombináciu“ otáznika a výkričníka s čiarkou namiesto bodky.

Slovenská historická jazykoveda – na rozdiel od dôkladných dlhoročných výskumov českej historickej jazykovedy – problému kvantity ani interpunkcie v predpisovnom období už dlhšie nevenovala sústavnejšiu pozornosť.²⁹ V konečnom dôsledku sa to zákonite odzrkadľuje i na celkovej úrovni – dnes značne zredukovanej – edičnej praxe v oblasti vydávania starších slovesných pamiatok.

Z uvedených poznámok je azda dostatočne zrejmé, že množstvo a náročnosť (len výberovo naznačených) problémov, ktoré súvisia so špecifickými textologickými vlastnosťami literárnych textov 17. – 18. storočia, by si vyžadovalo zovšeobecnenie v rámci aspoň relatívne záväzného systému pravidiel a zásad. Schopnosť takéhoto systému hodnoverne interpretovať zachovaný korpus domácej slovesnej kultúry obdobia raného novoveku však priamo úmerne závisí od celistvosti a presvedčivosti literárnohistorickej koncepcie slovenského literárno-vývinového procesu.

PRAMENE A LITERATÚRA

- ČEPAN, Oskár: Slovenská literárna veda v rokoch 1945 – 1966. In: *Slovenská literatúra*, roč. 14, 1967, č. 1, s. 79 – 97 (knižne in: ČEPAN, Oskár: *Literárne dejiny a literárna veda*. Ed. M. Šútovec. Bratislava : Veda, 2002, s. 141 – 162).
- ČERVENKA, Miroslav: Dvě otázky a dvě teze k textologické diskusi. In: *Česká literatura*, roč. 46, 1998, č. 4, s. 439 – 443.
- ELIÁŠ, Michal: Slovenské verše Petra Benického. In: BENICKÝ, Peter: *Slovenské verše*. (ed. Michal Eliáš). Trnava : Západoslovenské múzeum, 1994, s. 123 – 133.
- GÁFRIKOVÁ, Gizela: Z textologickej problematiky slovenskej literatúry 17. a 18. storočia. In: *Text a textológia*. Bratislava : Veda, 1989, s. 21 – 62.
- GÁFRIKOVÁ, Gizela: *Zabúdané súvislosti (Štúdie o slovenskej literatúre 17. – 18. storočia)*. Bratislava : SAP, 2006, s. 81 – 95; 192 – 214.
- GAVLOVIČ, Hugolín: *Valaská škola. Skrátená úprava pôvodnej skladby Walaska Sskola Mrawuw Stodola*. Skladbu upravil a prepísal Rudolf Krajčovič. Literárnu štúdiu napísal Milan Hamada. Bratislava : Tatran, 1971.
- GAVLOVIČ, Hugolín: *Valaská škola mravív stodola*. Na vydanie pripravila a komentár napísala Gizela Gáfriková. Bratislava : Veda, 1989.
- HAVEL, Rudolf – ŠTOREK, Břetislav (edd.): *Editor a text. Úvod do praktické textologie*. Praha : Československý spisovatel, 1971.
- KOLÁR, Jaroslav: Textologie a ediční problematika starší české literatury. In: VAŠÁK, Pavel a kol.: *Textologie. Teorie a ediční praxe*. Praha : Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, 1993, s. 184 – 205.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2002.

²⁹ Zásadná vedecká monografia venovaná historickému vývinu kvantity vyšla naposledy pred polstoročím (PAULINY, Eugen: *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963).

- hm (= MÁJEKOVÁ, Helena): Jakub Jakobeus (Heslo.) In: MIKULA, Valér a kol.: *Slovník slovenských spisovatel'ov*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2005 (druhé, doplnené a prepracované vydanie, v Kalligrame prvé), s. 246.
- MALURA, Jan: Studium raněnovověké zbožnosti a dějin literatury. In: *Česká literatura*, roč. 59, 2011, č. 5, s. 726 – 736.
- MINÁRIK, Jozef: Kritický komentár. In: PILÁRIK, Štefan: *Výber z diela*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1958, s. 319 – 344.
- MINÁRIK, Jozef: Život a dielo Jakuba Jakobeu. In: JAKOBEUS, Jakub: *Výber z diela*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 7 – 189.
- PRIBIŠ, Daniel: Praefatio in Cantiones. In: Knižka tretí [...] v ktorej se obsahujú písničky duchovní. In: *Katechismus D. M. Luthera z nemeckého jazyku na slovenský preložený od trech superattendentův roku 1612. Nyní znovu [...] obnovený. Ku kterému pridané jsou tři knížčky [...]. Od kneze Daniele Pribischa [...].* Levoča : V. Brewer, 1634.
- SINAPIUS, Daniel: *Hortulus animae piae – Zahrádka dušičky pobožné. [...].* Drážďany : K. Baumann, 1676.
- SZÖLLÖSI, Benedikt: Proemium. In: *Cantus Catholici. Písne katolícke. Latinské, i slovenské: nové i starodavné [...].* Z mnohú pilností ku potešení lidu křesťanskému znovu zbrané a vűbec vydané. [Levoča] : 1655.
- ŠPIRIT, Michael: Textologie dnes? In: *Česká literatura*, roč. 57, 2009, s. 221 – 231.
- ŠTAJER (ŠTEJER, ŠTEYER), Václav Matěj: *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Ed. T. Havelka. <http://www.flu.cz./Com/stcl./zacek1.html>
- TRANOVSKÝ, Juraj: *Cithara Sanctorum. Písne duchovní staré i nové, kterýchž Církev křesťanská [...] s mnohým prospěchem užívá. [...].* Od kneze Jiřika Třanovského, služebníka Páně při Církví Svato-Mikulášské v Liptově. Levoča : V. Brewer, 1636.
- VAŠÁK, Pavel: Teorie textologie. In: VAŠÁK, Pavel a kol.: *Textologie. Teorie a ediční praxe*. Praha : Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, 1993, s. 17 – 111.

Mgr. Gizela Gáfriková, CSc.
 Ústav slovenskej literatúry SAV
 Konventná 13
 813 64 Bratislava
 SR
 e-mail: Gizela.Gafrikova@savba.sk